

Федух І. С.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практики іноземної мови та методики викладання
Хмельницького національного університету
E-mail: ifeduh@ukr.net

ЖАНР АНТИУТОПІЇ У ПОСТМОДЕРНІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті аналізуються жанрові особливості літературної антиутопії 2-ї половини ХХ – початку ХХІ століть. Розглядаються піджанри сучасного антиутопічного роману, що виникли у зазначений період. Досліджено сюжетно-композиційні постмодерністичні риси у творах сучасних зарубіжних письменників-антиутопістів. Автор публікації аналізує особливості сприйняття історії та часу в антиутопіях 2-ї половини ХХ – початку ХХІ століть, досліджує засоби комічного, що притаманні постмодерністичним антиутопічним творам, звертає увагу на критику філософії ескейпізму у сучасних антиутопіях.

Ключові слова: *постмодернізм, антиутопія, дистопія, хронотоп, тематика та проблематика художнього твору.*

Світовий літературний процес 2-ї половини ХХ – початку ХХІ століть характеризується надзвичайною популярністю як серед письменників, так і серед читачів антиутопічних та постапокаліптичних творів. Впізнаваність суспільно-історичних прикмет, тісний зв'язок з навколишньою дійсністю і разом з тим її художнє прогнозування – риси, що роблять антиутопію цікавою для читача незалежно від часу написання твору та його прочитання. Водночас, на нашу думку, така активізація жанру протягом останніх п'яти десятиліть зумовлена і тим фактом, що за своїми художніми ознаками антиутопія органічно відповідає світобаченню сучасної людини, втіленням якого у мистецтві є постмодернізм. Постмодерністичне мистецтво, якому притаманні глибинне розчарування у навколишній дійсності, культ свободи особистості, критичний аналіз здобутків минувшини і сучасності в усіх сферах людського існування, є антиутопічним за своєю суттю і сформувалося під впливом не лише реальних історичних трагедій ХХ століття, а й геніальних творів письменників-антиутопістів В. Зам'ятіна, Г. Уелса, Дж. Оруела, Т. Хакслі. Водночас, не лише антиутопія формує світогляд людини ХХ–ХХІ століть, а й жанр антиутопії під впливом ідей постмодернізму у 2-й половині ХХ століття зазнає трансформацій, які й маємо на меті висвітлити у цій публікації.

Антиутопія як твір, що розвінчує утопічні ідеали людства, розвивається у літературі паралельно із жанром утопії протягом століть, а деякі науковці, зокрема С. Г. Шишкіна, стверджують, що традиція антиутопічного мислення налічує 2500 років і бере свій початок від оформлення держави у систему інститутів [6, с. 9]. Водночас, перше використання терміну «антиутопія» на позначення літературного жанру традиційно співвідносять з іменами Г. Неглі та М. Патріка, які вжили його у власній антології утопічних творів «У пошуках Утопії», що побачила світ 1952 р. [9, с. 10].

Антиутопія як жанр літератури є предметом дослідження низки як західноєвропейських дослідників (Ф. Боумен, Г. Вудкок, А. Гарднер, Р. Девіс, Р. Джексон, Г. Кейтеб, Ф. Мануель, Г. Морсон, Ф. Полак, Р. Піс, Р. Сандерсон, Л. Сарджент, Р. Смол, Д. Сувін, Є. Шацький та ін.), так і українських (С. Безчетников, О. Білько, О. Лазаренко, Л. Немировська, Л. Скуратовська) та російських науковців (Р. Арбітман, Е. Баталов, Є. Брандіс, К. Буличов, С. Залигін, О. Зверев, О. Копач, О. Кудрявцев, В. Новиков, В. Чаликова, С. Шишкіна).

Водночас, аналізу антиутопії як типового жанру постмодерністичної літератури присвячено мало наукових праць, тому, на нашу думку, ця сфера дослідження ще чекає на свою детальну розробку. У цій публікації ж спробуємо окреслити провідні особливості постмодерністичної антиутопії.

Антиутопія спрямована на з'ясування співвідношень всередині тріади «людина – цивілізація – суспільство», тож на кожному історичному етапі антиутопія набуває специфічних рис, що проявляються як у тематиці та проблематиці творів, так і у виборі просторово-часових орієнтирів, побудові системи персонажів, поетиці, побудові композиції тощо.

У низці сучасних україномовних та російськомовних наукових праць пропонується розрізняти на різних підставах терміни «антиутопія» та «дистопія» [3; 5]. Водночас, оскільки в англійській літературі та у працях сучасних закордонних літературознавців такої подвійної термінології не спостерігається (використовується термін «dystopia» на позначення жанру, що протиставлений жанру утопії, тобто, у значенні, що повністю відповідає українському терміну «антиутопія»), у своєму дослідженні ми також не розрізняємо терміни «антиутопія» та «дистопія».

У 2-й половині ХХ століття термін «антиутопія» змінює своє значення з опису у літературному творі тоталітарної держави найближчого майбутнього на опис будь-якого суспільства, у якому взяли гору негативні тенденції розвитку.

Підвалини до розквіту жанру антиутопії у постмодерністичній літературі були закладені ще у 1-й половині ХХ століття: дві світові війни, індустріалізація та колективізм у країнах комуністичного табору, зародження масової культури сприяли формуванню негативістського бачення майбутнього. А розквіт утопічних теорій у 60-х роках ХХ століття, їх крах та поява нових викликів людству у зв'язку зі стрімким розвитком науки та техніки, глобалізацією та урбанізацією зумовив активізацію жанру, що продовжується й у ХХІ столітті.

Починаючи з 50-х років ХХ століття, з'являється безліч піджанрів антиутопії, серед яких – механістична антиутопія (роман К. Воннегута «Механічне піаніно») сюрреалістична антиутопія («Виставка жорстокості» Дж. Балларда), феміністична антиутопія («Чоловік як жінка» Джоани Расс та романи Мардж Пірсі «Жінка наприкінці часів», «Він, вона, воно»), постколоніальна антиутопія («В очікуванні варварів» Дж. М. Кутсі), технократична антиутопія («Екологічний роман» С. Залигіна), кіберпанк (твори В. Гібсона, зокрема «Нейромант»), релігійна антиутопія («Розповідь служниці» М. Етвуд та «Мечеть Паризької Богоматері» О. Чудінової), елітарна антиутопія (роман Ф. Корсака «Втеча Землі»), антиутопія ізоляції, або ескапістська, за іншим визначенням («Володар мух» В. Голдінга, «Пляж» А. Гарланда), екодистопія («Вівці дивляться вгору» Д. Браннера, а також романи М. Етвуд «Орікс та деркач», «Рік потопу»), постапокаліптична антиутопія («Ріддлі Уокер» Р. Хобана, «Дорога» К. Маккарті, «Діти людей» Ф. Д. Джеймса), історико-фантастична антиутопія (В. Аксьонов, «Острів Крим»), евгеністична антиутопія («Не відпускай мене» К. Ішигуро), антиутопія молодих повнолітніх («Голодні ігри» С. Коллінза), практопія («Третя хвиля» Е. Тоффлера), контротопія («Повернення з зірок» С. Лема, «Утопія 14» К. Воннегута), бестіарна антиутопія (Р. Мерль, «Розумна тварина»; Ф. Іскандер, «Кролики та удави»), посткіберпанк (Ч. Стросс, «Дуже холодна війна», Дж. Нунн, «Вірт»), тайм-панк (Н. Гейман, «Зірковий пил») та ін. Детальний опис тематичних та художніх особливостей цих нових піджанрів антиутопії знаходимо у працях Ю. А. Жаданова, Д. П. Шишкіна, С. Г. Шишкіної, Е. Войгца, В. А. Чалікової [1; 3; 5; 6; 8].

Коло проблем, які висвітлюють автори сучасної антиутопії, охоплює споживацтво (брати Стругацькі, «Хижі речі століття»), науку та знання без душі (К. Льюїс, «Мерзенна сила»; П. Мелкоу, «Діти сингулярності»), знищення мистецтва внаслідок розвитку технократії (Р. Бредбері, «451 градус за Фарингейтом», П. Акройд, «Папери Платона»), виродження педагогіки (А. Рінонаполі, «Фантаст Джакомо Лепарді»), глобальне потепління («Дитя часу» І. Макьюена), проблеми людського здоров'я та репродукції («Не відпускай мене» К. Ішигуро, «Діти людей» Ф. Д. Джеймса), ядерну загрозу («Щоденник вцілілої» Д. Лессінг) та ін.

В цілому, напевне, важко назвати хоча б одного провідного письменника-постмодерніста, який би у своїй творчості хоча б один раз не звернувся до жанру антиутопії. Однією з причин цього, на нашу думку, є загальний інтерес постмодерну до питання історії, взаємовпливу історичних подій, аналіз історії як намагання усвідомити уроки минулого та спрогнозувати майбутнє.

Вперше специфічне ставлення постмодерністів до часу й історії схарактеризував французький філософ-постмодерніст Жан-Франсуа Ліотар, який стверджував, що у XX столітті людина інакше розглядає час та себе у ньому: вона не лише поділяє історію на епохи, але й відчуває парадоксальність часу, коли наше уявлення про час не охоплює його з усіх боків. Розмитість кордонів між реальністю та її відображенням, яке представлене у художньому тексті, характеризує «пост-сучасний стан» (термін, який Ж.-Ф. Ліотар використовує на позначення останньої третини XX століття) [2, с. 23]. На думку Ж.-Ф. Ліотара, попередні етапи розвитку культури та цивілізації мають бути ретельно проаналізовані. Крім того, слід детально дослідити причини, що породили ті чи інші феномени століття, інакше вони так і залишаться жахом історії, що раз за разом повторюється.

Саме такий аналіз і здійснює антиутопія, адже за своєю структурою вона якнайкраще дозволяє показати незліченні трансформації часових структур. Тут ми бачимо не тільки перенесення подій в інший час (Е. Беллами, «Через сто років»), але й подорож героя в часовому просторі – один з найбільш розповсюджених прийомів наукової фантастики (В. Войнович, «Москва 2042»).

Об'єктивність історії є провідною темою роману-антиутопії П. Акройда «Папери Платона», що був опублікований 1999 р. Ідея роману зводиться до роздумів про те, наскільки правдивою є історія людства, яка відома нам завдяки друкованим джерелам, що збереглися з давніх часів. Дія роману переносить нас у 3700 рік, у відроджений після вибуху Лондон, що населений дивними людиноподібними істотами, які випромінюють світло. Головний герой твору – новий Платон, учитель, філософ та оратор, – намагається відтворити картину минулого. Але літопис історії виявляється суб'єктивним, він залежить від інтелекту, знань, точки зору дослідника – ось та думка, до якої підводить читача письменник.

Постмодерністична антиутопія змушує сумніватися в однозначності висновків, об'єктивності свідчень, адекватності людської пам'яті та справедливості істин, викладених у книжках з історії.

Гра з часом у сучасній антиутопії не обмежується аналізом минулого з точки зору майбутнього: історичний процес розглядається у деяких антиутопічних творах як спіраль (В. Войнович, «Москва 2042»), а дія твору К. Ішигуро «Не відпускай мене» взагалі відбувається у минулому, а не у майбутньому, як це характерно для більшості романів-антиутопій.

Велику роль в естетиці сучасної антиутопії відіграє звернення авторів до різноманітних засобів комічного (сатира, іронія, гротеск, пародія), які забезпечують викривальний пафос жанру. Постмодерністична антиутопічна сатира та іронія набувають нових ознак, порівняно з попередніми епохами. Сучасній антиутопії притаманна карнавальна ритуалізація життя і театралізація подій. Іноді автор прямо підкреслює що все, що відбувається, є розіграшем, моделлю, можливим розвитком сюжету.

Непевненість сучасної людини у майбутньому, невдоволеність сучасним станом суспільства зумовили широке поширення життєвої філософії ескейпізму, що полягає у відстороненні від суспільного життя, втечі від реальності шляхом занурення у віртуальний світ комп'ютерних ігор та інтернету, або ж намагання створити свій власний замкнений мікрокосм. Основною метою існування стає пошук фізичного задоволення, нових вражень, ейфорії та безтурботності. Як частину величезного парку розваг, розглядають світ герої А. Гарленда у романі-антиутопії «Пляж». Дія роману розгортається у 1995–1997 роках. Автор переміщує нас у незвіданий і недосліджений світ справжнього задоволення. Але намагання будь-якою ціною зберегти статус-кво у цьому світі приводить героїв до кривавої розв'язки.

Досвід автора – колишнього геймера перегукується з досвідом читача, що створює цілісну світоглядну картину, відображену у творі.

Аналіз представлених у статті творів показав, що літературна антиутопія у 2-й половині XX – на початку XXI століть зазнала суттєвих змін під впливом ідей постмодернізму. Постмодерністичний

дискурс сучасної літературної антиутопії прослідковується на рівні тематики і проблематики творів, їх сюжетної та композиційної, а також просторово-часової організації, системи персонажів. Кожна з цих сфер потребує подальшого вивчення і може бути предметом окремого дослідження.

Список використаної літератури

1. Жаданов Ю. А. Антиутопия второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра / Ю. А. Жаданов // Вісник СевНТУ. – Вип. 102: Філологія: збірник наукових праць. – Севастополь: СевНТУ, 2010. – С. 26–31.
2. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодернизма / Жан-Франсуа Лиотар. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – С. 23.
3. Чаликова В. А. Утопический роман: жанровые и автобиографические источники современных антиутопий / В. А. Чаликова // Социокультурные утопии XX в.: реферативный сборник ИНИОН РАН. – М., 1985. – Вып. 3. – С. 76–78.
4. Шахова К. О. Англійська художня антиутопія у світовому контексті / К. О. Шахова // Література Англії XX століття / за ред. К. О. Шахової. – К.: Либідь, 1993. – С. 44–71.
5. Шишкин Д. П. Миры-утопии в эпоху постмодерна / Д. П. Шишкин // Ломоносов 2007: материалы XIV международной конференции. – Т. IV. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – С. 123.
6. Шишкина С. Г. Истоки и трансформации жанра литературной утопии в XX веке / С. Г. Шишкина. – Иваново: Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 2009. – 230 с.
7. Booker M. The Dystopian impulse in modern literature / M. Booker // Dystopian literature: A theory and research guide. – N. Y., 1994. – P. 36–40.
8. Dystopia, sciencefiction, post-apocalypse: classics – newtendencies – modelinterpretations / ed. by Eckart Voigtsand Alessandra Boller. – Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2015. – 430 p.
9. Negley G. The quest for Utopia: an anthology of imaginary societies / Glenn Negley, J. Max Patrick. – N. Y.: Henry Schulman Inc., 1952. – P. 10.

Федух И. С. Жанр антиутопии в постмодернистическом дискурсе

Аннотация

В статье проанализированы жанровые особенности литературной антиутопии 2-й половины XX – начала XXI веков. Рассматриваются поджанры современного антиутопического романа, возникшие в исследуемый период. Исследованию подвержены сюжетно-композиционные постмодернистические черты в произведениях современных зарубежных писателей-антиутопистов. Автор публикации анализирует особенности восприятия истории и времени в антиутопиях 2-й половины XX – начала XXI веков, исследует средства комического, характерные для постмодернистических антиутопических произведений, обращает внимание на критику философии эскейпизма в современных антиутопиях.

Ключевые слова: *постмодернизм, антиутопия, дистопия, хронотоп, тематика и проблематика художественного произведения.*

Fedukh I. S. The Genre of Dystopia in a Postmodern Discourse

Summary

The article deals with genre peculiarities of literary dystopia of the late 20th – early 21st century. The author of the article analyses sub-genres of contemporary dystopian novel which developed due to great popularity of the genre during the period under consideration. The analysis of the plot and composition peculiarities of postmodern novels of contemporary writers of dystopias is provided. It is mentioned that contemporary dystopian novel is characterized by specific perception of time and history which is common for the most of postmodern works of literature as a result of attempts of the writers to analyse the lessons of the past and to foresee the consequences of humanity's present actions on the development of human societies in the future. The author of the paper pays attention to the specificities of creation of comic effect, wide use of satire and irony in the contemporary postmodern dystopias. Another issue which is analysed in the text is the critics of the philosophy of escapism in the novels of contemporary dystopian writers. The following investigation of peculiarities of the development of dystopian literature in a postmodern discourse may concern stylistic characteristics of the narration in the postmodern dystopian novel, system of characters, space relations in the composition of the novels.

Key words: *postmodernism, dystopia, chronotopos, themes and problematics of the work of literature*